

Μανώλης Καλομοίρης

50 χρόνια μετά

Αφιέρωμα
στη συμπλήρωση
μισού αιώνα
από το θάνατο
του συνθέτη

Επιμέλεια:
Νίκος Μαλιάρας
Αλέξανδρος Χαρκιολάκης

fagotto books

Μανώλης Καλομοίρης - 50 χρόνια μετά
Αφιέρωμα στη συμπλήρωση μισού αιώνα από το θάνατο του συνθέτη

Επιμέλεια: Νίκος Μαλιάρας, Αλέξανδρος Χαρχιολάκης
© 2013 Εκδόσεις Fagotto - Νίκος Θερμός

ISBN: 978-960-6685-50-7

Fagottobooks

Κεντρικό: Βαλτετσίου 15, 10680 Αθήνα
τηλ. 210-3645147, fax: 210-3645149
Υποκατάστημα: Ζακύνθου 7, 31100 Λευκάδα
τηλ./fax: 26450-21095
info@fagottobooks.gr
www.fagottobooks.gr

Μανώλης Καλομοίρης
50 χρόνια μετά

Αφιέρωμα στη συμπλήρωση μισού αιώνα
από το θάνατο του συνθέτη

Επιμέλεια

Νίκος Μαλιάρας, Αλέξανδρος Χαρκιολάκης

Π Ε Ρ Ι Ε Χ Ο Μ Ε Ν Α

Χαρά Καλομοίρη Λίγες σκέψεις με αφορμή την παρούσα έκδοση	7
Βύρων Φιδετζής Πενήντα χρόνια κοντά στη δημιουργία του Μανώλη Καλομοίρη	9
Φίλιππος Τσαλαχούρης «Pourquoi et pour qui?» ή το άλγος της υπέρβασης	23
Αναστασία Σιώφη Ο Μανώλης Καλομοίρης στο πολιτισμικό πλαίσιο της Ελλάδας (1908-1940)	35
Καίτη Ρωμανού Μια τραγική αυταπάτη του Μανώλη Καλομοίρη	61
Αλέξανδρος Χαρκιολάκης Ο Καλομοίρης και η πρόσληψη του εθνικού τραύματος	83
Μάρκος Τσέτσος Καλομοίρης και Βενιζέλος. Αισθητικές και ιδεολογικές πτυχές μιας σημαίνουσας σχέσης	93
Γιάννης Σαμπροβαλάκης και Μαρία Χναράκη Τα γεφύρια του Πρωτομάστορα: Ο «λόγος» στο θεατρικό του Καζαντζάκη και την όπερα του Καλομοίρη	105

Γιάννης Μπελώνης Τα έργα μουσικής δωματίου του Μανώλη Καλομοίρη	123
Μυρτώ Οικονομίδου Για τα Ελληνόπουλα. Μουσικοί Εκπαιδευτικοί Θεσμοί, στόχοι και τρόποι υλοποίησης του Καλομοιρικού οράματος για τη μουσική παιδεία	179
Νίκος Μαλιάρας Ο χειρισμός της ορχήστρας στις επεξεργασίες δημοτικών τραγουδιών για φωνή και ορχήστρα του Μανώλη Καλομοίρη	211
<i>Ντοκουμέντα</i>	
Βύρων Φιδετζής Μια αλληλογραφία και ένα μουσικολογικό σπάραγμα. Ο Μανώλης Καλομοίρης κι ο στοχαστής, συνθέτης και μουσικολόγος Μένιος Μουρτζόπουλος	257
Χρήστος Ηλ. Κολοβός Το Β' Μέρος της «Συμφωνίας της Λεβεντιάς» από τη Φιλαρμονική Ορχήστρα του Άρνεμ. Μάρτιος - Απρίλης 1920	283

Λίγες σκέψεις με αφορμή την παρούσα έκδοση

Ένας συνθέτης συνήθως κρίνεται κύρια για το συνθετικό του έργο καθώς και από την απήχηση που είχε αυτό στο κοινό της εποχής του αλλά και στις μεταγενέστερες εποχές. Στην περίπτωση του Μανώλη Καλομοίρη ωστόσο, έχουμε να κάνουμε με την σπάνια εκείνη μορφή δημιουργού που καταφέρνει να συνδυάζει πολλές ακόμα ιδιότητες πέρα από τις καθαρά καλλιτεχνικές.

Η πολύπλευρη και πολυπράγμων αυτή προσωπικότητα, που τάραξε τα νερά της μουσικής ζωής της Ελλάδας στο πρώτο μισό του προηγούμενου αιώνα, με τις ιδέες, το όραμα, τα μουσικά του έργα αλλά και τις δυναμικές παρεμβάσεις του σε κάθε σχεδόν τομέα σχετικό με τη μουσική, άφησε, πιστεύω, μιαν ανεξίτηλη σφραγίδα στον νεώτερο μουσικό μας πολιτισμό. Το γεγονός ότι τόσο η ζωή του όσο και το έργο του - μουσικό και όχι μόνο - αποτέλεσαν και συνεχίζουν να αποτελούν ακόμα σήμερα αντικείμενο έρευνας, ενδελεχούς μελέτης, ενίοτε και διαμαχών, όπως προκύπτει και από τον παρόντα τόμο, επιβεβαιώνει για άλλη μια φορά τον σημαντικό ρόλο του Καλομοίρη στα μουσικά μας πράγματα.

Πενήντα χρόνια μετά το θάνατό του ίσως κάποιοι να αμφισβητούν ακόμα αν ο Καλομοίρης είναι ο εθνικός μας συνθέτης. Για

μένα προσωπικά το ερώτημα, βέβαια, δεν τίθεται. Ως εγγονή του συνθέτη που τον υπεραγαπούσα - εισπράττοντας ανάλογα αισθήματα και από εκείνον - μπορεί η γνώμη μου ως προς την μουσική του να μην είναι απόλυτα αντικειμενική, ωστόσο μπορώ να διαβεβαιώσω ότι ο συνθέτης υπήρξε με όλο του το είναι «εθνικός», με έναν τρόπο που σήμερα πολλοί έχουν ξεχάσει καθώς οι λέξεις και οι έννοιες έχουν φθαρεί και τα ιδεώδη μετατρέπονται σε εύκολες λαϊκές κορώνες.

Το «έθνος» ήταν για τον Καλομοίρη όχι μόνο πηγή έμπνευσης και αφετηρία δημιουργικότητας, αλλά αποτελούσε ένα ολόκληρο σύμπαν, το οποίο τον συγκλόνιζε με το βάθος και το περιεχόμενο του και τον ανάγκαζε συνέχεια να αναμετριέται μαζί του επιστρατεύοντας όλες τις πνευματικές, καλλιτεχνικές αλλά και ανθρώπινες δυνάμεις, ώστε να σταθεί επάξια στο ύψος του καθήκοντος που ένοιωθε ότι του αναλογούσε σ' αυτό. Κανένας κόπος, καμιά θυσία, καμιά απογοήτευση - και υπήρξαν πολλές - δεν μπόρεσαν να αποτρέψουν τον συχνά άχαρο και σίγουρα μοναχικό αγώνα του συνθέτη για την προώθηση και την εξάπλωση της εθνικής μουσικής ιδέας αλλά και την γενικότερη καλλιέργεια συνείδησης σχετικά με την έντεχνη μουσική στο τόπο μας.

Ευχαριστώ θερμά όλους του συγγραφείς αυτού του τόμου που έσκυψαν να αφουγκραστούν το έργο και τους λογισμούς του αείμνηστου παππού μου - άλλοι περισσότερο με την επιστημολογία τους και άλλοι περισσότερο με την αγάπη τους - και εύχομαι η επετειακή αυτή έκδοση να θυμίσει σε όλους το εξής απλό: Ο σύγχρονος ελληνικός πολιτισμός είναι και πλούσιος και σημαντικός. Αρκεί να μην του γυρνάμε την πλάτη. Αρκεί να αντλούμε από αυτόν έμπνευση, δύναμη και όραμα.

Χαρά Καλομοίρη

Αθήνα, 8 Νοεμβρίου 2012

Πενήντα χρόνια κοντά στη δημιουργία του Μανώλη Καλομοίρη

Βύρων Φιδετζής*

Φέτος που συμπληρώνονται πενήντα χρόνια απ' το θάνατο του Μανώλη Καλομοίρη, συνειδητοποίησα έξαφνα ότι και η δική μου ενασχόληση με το έργο του έκλεισε αισίως μισόν αιώνα...

Ήταν το καλοκαίρι του 1962 που, παιδί ακόμα, παρακολούθουσα τις εντατικές δοκιμές της χορωδίας του Κρατικού Ωδείου για τη μεγάλη επετειακή συναυλία¹ των πενήντάχρονων από την απελευθέρωση της Θεσσαλονίκης. Η συναυλία είχε προγραμματιστεί από την τότε Σ.Ο.Β.Ε. (Συμφωνική ορχήστρα Βορείου Ελλάδος) για τον Οκτώβριο του ίδιου χρόνου. Τη χορωδία διηύθυνε ο Τάσος Παππάς, ένας από τους πιο αγαπητούς καθηγητές μας εκείνων των χρόνων. Ο Παππάς, λόγω της μεγάλης δημοφιλίας του, αλλά -κυρίως- τα κορίτσια της χορωδίας, αποτελούσαν τον πόλο έλξης για την παρακολούθηση των δοκιμών, ακόμα και από

* Ο Βύρων Φιδετζής είναι αρχιμουσικός της Κρατικής Ορχήστρας Αθηνών και ερευνητής της Νεοελληνικής Έντεχνης Μουσικής.

1 Για ιστορικούς λόγους αναφέρω ολόκληρο το πρόγραμμα της συναυλίας (της οποίας υποθέτω ότι θα διασώζεται η ηχογράφηση στα αρχεία της ΕΡΤ 3 – περί το 1980, υπήρχε σε πολύ καλή κατάσταση στο κεντρικό αρχείο της ΕΡΤ στην Αγία Παρασκευή) που τη διηύθυνε ο Σόλων Μιχαηλίδης: α. Σόλωνος Μιχαηλίδης: *Κυπριακά Ελευθέρια* (εκδοχή με χορωδία – κείμενο το «Χριστός ανέστη» β. Χρήστου Δέλλα: *Φινάλε* από την 7η *Συμφωνία* σε σι ύφεση ελάσσονα (Ελληνική – με χορωδία, σε κείμενο του συνθέτη) γ. Νίκου Αστρινίδη: Αποσπάσματα από το ορατόριο *Άγιος Δημήτριος* σε ποίηση Γιώργου Θέμελη δ. Μανώλη Καλομοίρη: *Φινάλε* από τη *Συμφωνία της Λεβεντιάς*

πολλούς μαθητές που δεν ήταν υποχρεωμένοι να συμμετάσχουν στο σύνολο. Ένας από αυτούς ήταν και η αφεντιά μου. Το πρόγραμμα μεταξύ άλλων περιλάμβανε και το φινάλε από τη *Συμφωνία της Λεβεντιάς*. Θυμάμαι ότι σιγά σιγά ένοιωσα τη διαφορά αυτού του κομματιού απ' τα υπόλοιπα του προγράμματος και πως αυτή η κάπως θολή καταρχάς εντύπωση με την πρόοδο των δοκιμών ξεκαθάρισε και ισχυροποιήθηκε τόσο που, ύστερα από τις πρόβες με την ορχήστρα, και προπαντός μετά τη συναυλία, αποκρυσταλλώθηκε μέσα μου ως οριστική η άποψη ότι η μουσική ποιότητα του έργου ήταν συγκριτικά ανώτερου επιπέδου.

Τα επόμενα χρόνια συγκέντρωσα αρκετές από τις τότε υπάρχουσες ηχογραφήσεις των έργων του Δάσκαλου, καθώς και όποια θεωρητικά του συγγράμματα και παρτιτούρες μπόρεσα να βρω. Όλα αυτά τα πήρα μαζί μου το 1968 στη Βιέννη και κατά καιρούς, στο βαθμό βεβαίως που μου επέτρεπαν οι σπουδές μου, τα άκουγα και τα μελετούσα. Με την οριστική επιστροφή μου στην Ελλάδα το 1977, πέρασα στο επόμενο και ουσιαστικότερο στάδιο της επαφής μου με το καλομοιρικό έργο, αλλά και ευρύτερα με το σύνολο της Νεοελληνικής Δημιουργίας. Πέρασα, με δυο λόγια, από τη θεωρία στη πράξη, υλοποιώντας αυτό που πιστεύω ότι πρέπει να είναι ο θεμελιώδης σκοπός του μουσικού ερμηνευτή και να συνιστά την *a posteriori* συνεισφορά του: η ανάδειξη κατά καλλιτεχνική συνείδηση των μουσικών αξιών του παρελθόντος, γνωστών ή αγνώστων, και η ενεργός σύμπραξή του τόσο στη δημιουργία νέων αξιών όσο και στη διάπλαση ή και τη συντήρηση μιας κρίσιμης μάζας συνειδητοποιημένου κοινού.

Σήμερα λοιπόν, ύστερα από τόσα χρόνια καλλιτεχνικών αγώνων και προσπαθειών, νιώθω ότι οφείλω έναν απολογισμό. Σ' αυτόν θέλω να καταγράψω σκέψεις, εμπειρίες και συμπεράσματα από αυτό το μακρύ και μοναδικά θελκτικό ταξίδι μου, ειδικά στην καλομοιρική δημιουργία και την καλομοιρική σκέψη. Επιδίωξα εξ αρχής, στο βαθμό που μου επέτρεπαν οι εκάστοτε δυνατότητες, να πλησιάσω το σύνολο του έργου του και να μη σταθώ στα πιο γνωστά του κομμάτια, ούτως ώστε να μπορέσω να κατανοήσω επί της ουσίας κάτι που έβλεπα να βρίσκεται πέρα κι απ' τη μουσική του: μια καλομοιρική ιδεολογία. Σε τι συνίσταται η ιδεολογία αυτή; Στην σε ατομικό επίπεδο επίμονη, για να μην πω αγωνιώδη, ιχνηλασία της νεοελληνικής ταυτότητας και στην ταυτόχρονη έκφρασή

της, επιπλέον δε, σε ένα ανώτερο και πολύ πιο φιλόδοξο συλλογικό επίπεδο, στη συγκρότηση Σχολής που δυνητικά θα μπορεί να αποκρυσταλλώνει την αενάως επικαιροποιούμενη μοναδικότητα αυτής της ταυτότητας.

Ο Νέος Ελληνισμός έχει, σε σχέση με άλλους ευρωπαϊκούς λαούς, μια διακριτή ιδιομορφία που αποτυπώνεται ανάγλυφα με μια σειρά από ερωτήματα. Είναι λαός νέος; Είναι αρχαίος; Είναι «καθαρόαιμος»;...² Κάποιοι τον φαντάζονταν με χλαμύδες κι απογοητεύτηκαν βρίσκοντάς τον με φουστανέλες και με βράκες, άλλοι πάλι δυσареστήθηκαν, διότι είχε «ξεχάσει» τα απαρέμφατα και τον δυϊκό, και μίλαγε τα ρωμαίικα του Μακρυγιάννη, άλλοι τέλος δεν «μπορούσαν» να διανοηθούν ότι αυτό το ελεεινό φτωχοπόπολο ήταν ποτέ δυνατό να έχει την παραμικρή σχέση με τον Πλάτωνα και τον Αριστοτέλη... Όμως αυτό το πόπολο έκανε την Επανάσταση και το Μεσολόγγι, και τούτος ο λαός γέννησε τον Ρήγα και τον Σολωμό.

Η καλομοιρική ιδεολογία θεμελιώθηκε κι αναπτύχθηκε πάνω στις πραγματικότητες και τις αλήθειες που προκύπτουν από μια πολύ απλή παραδοχή: Ο λαός με τις φουστανέλες και τις βράκες, καθώς και με τα ρωμαίικα και την ασύλληπτη υποθήκη του καθημαγμένου στρατηγού «γί' αυτά πολεμήσαμε», κέρδισε το δικαίωμα της δικής του ελεύθερης ζωής και, βέβαια, συνταριάζοντας την παραίνεση-εντολή του Σολωμού για ελευθερία και γλώσσα, κατάρκτησε το δικαίωμα στην ιδιοπρόσωπη πνευματική έκφραση και τη διεκδίκηση του παρελθόντος του.

Εδώ μια παρατήρηση. Ο Καλομοίρης είναι Ίων, και μάλιστα Σμυρνιός. Τον συνοδεύουν απ' τα γεννοφάσκια του το φως και το μέτρο της ιωνικής γης, η γευστική ποικιλομορφία της πλουμιστής σμυρναϊκής μαγειρικής και, τέλος, το εμπορικό δαιμόνιο του Ανατολίτη σε συνδυασμό με μια βαθύχρονα διαμορφωμένη

2 Μανώλη Καλομοίρη: «Από την μουσική μας ζωή» εφ. Έθνος 24-11-1930, σ.2. «...Όπως και νάχει το πράγμα, δεν μπορώ να καταλάβω τι γυρεύει η όλη αυτή ντεκαντάντικη παραγωγή σε ένα νέο Έλληνα μουσικό που έχει σχεδόν παρθένο και ανεκμετάλλευτο όλο το πολύτιμο υλικό του θρύλου, της λαϊκής μελωδίας, της εθνικής παραδόσεως ενός έθνους με το ποικιλομορφότερο και ενδοξότερο πρωτόγονο καλλιτεχνικό υλικό. Αρχαία, Βυζαντινή, Μεσαιωνική, νεώτερη εποχή παρουσιάζονται μπρος στο συνθέτη για να του δώσουν τα πολυτιμότερα μουσικά και καλλιτεχνικά στοιχεία, όλα ανέγγιχτα κι ανέπαφα από τη νεώτερη μουσική δημιουργία...». Αναφέρεται στο άρθρο «Ο Νίκος Σκαλκώτας υπό το βλέμμα του Μανώλη Καλομοίρη» του Γιάννη Μπελώνη και στο περιοδικό «Πολυφωνία» του φθινοπώρου 2002 με αριθμό τεύχους 1.